

Agrártermékek területi árkülönbségei Magyarországon

Dusek Tamás¹ - Szalka Éva²

Egy termék területi árkülönbsége a lokális gazdaságoknak az adott termékre vonatkozó kínálati és keresleti különbözőségeit tükrözi vissza, és így a lokális gazdasági helyzet egyik indikátorának tekinthető. Az agrártermékek esetén az eltérő helyi természeti feltételek és hagyományok a kínálati oldal különbözőségéhez vezetnek, amely a terméknek a termelési többletű helyekről a fogyasztási többletű helyekre szállításával egyenlítődik ki. A keresleti oldalon ugyanakkor a vásárlóerő eltérő helyi mértéke járul hozzá az árkülönbségek, és ezzel együtt a reáljövedelem és a nomináljövedelem közötti különbség kialakulásához.

Tanulmányunkban a hazai termelésű zöldségek és gyümölcsök kínálatára és keresletére ható tényezőket kívánjuk tipizálni, majd megyei szintű éves és havi idősorok segítségével mutatjuk be a területi árkülönbségeket, részben termékenként, részben aggregáltan. Fő elméleti következtetésünk, hogy az országok és a régiók egy pontpiacként történő kezelése számos elemzési lehetőségtől foszt meg, és elméletileg hibás eredményekre vezethet.

Kulcsszavak: területi elemzés, területi árkülönbségek, agrártermékek

1. A területi árkülönbségek vizsgálatának alapkérdései

A területi árkülönbségek vizsgálata során, az országon belüli területi árkülönbségek elméleti és empirikus vizsgálata mindaddig háttérbe szorult az árrendszerek időbeli változásai, valamint az országok közötti árkülönbségek vizsgálata mögött. Mivel az árak kitüntetett indikátorai a gazdasági tevékenységnek, ezért a lokális áralakulás a helyi gazdaságok állapotának és fejlődésének a gyakorlati leírásában, jellemzésében is a jelenleginél sokkal nagyobb szerepet játszhatna. A különböző pénznemek vásárlóerejének nemzetközi szintű összehasonlítása rendszeresnek mondható, és kutatóintézetek, statisztikai hivatalok, és olyan nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, OECD vagy az Európai Unió hatalmas apparátusainak segítségével folyik. Rendszeresen készülnek áruk és szolgáltatások azonos kosarának árszínvonalát összehasonlító felmérések egyes világvárosokra vonatkozóan is. Ezek a vizsgálatok fontosak, de egyrészt korántsem fedik le a területi árkülönbségek összes dimenzióját, másrészt főleg aggregátumokra, összesített árszínvonalra koncentrálnak az egyedi árak vizsgálata helyett. Sajnálatos módon az egyes pénznemek országon belüli régiók közötti

¹ Dr. Dusek Tamás, PhD, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

² Dr. Szalka Éva, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

eltérő vásárlóerejéről szóló elméleti irodalom is szegényesebb, és a területi árrendszerekkel kapcsolatos gyakorlati elemzésekkel is csak ritkán találkozhatunk.

Ennek a helyzetnek a fő magyarázatát abban látjuk, hogy a makrogazdaságtan művelőinek többsége *az országokat önálló, ugyanakkor térbeli kiterjedés nélküli, pontszerű entitásként kezeli, amelyek közötti teret gazdasági értelemben vákuum tölti ki.* A gazdasági élet olyan makrojelenségeinek, mint az árszínvonal-változás, kamatlábak, fizetési mérlegek stb. *országokon belüli értelmezésének lehetőségétől, ennek elméleti és gyakorlati következményeitől rendre eltekintenek.* Ez a hibás kiindulópont vezet az olyan *területileg megalapozatlan, tarthatatlan elméletekhez, mint például a vásárlóerőparitás elmélete (akár a relatív, akár az abszolút formájában), vagy az optimális valutaövezetek elmélete* (Dusek 2004, 175-185. o.).

A gyakorlati elemzések szűkössége is ebből az elméleti hozzáállásból fakad. Az elméletileg védhetetlen egy pontgazdasági szemléleten alapul az árstatisztikai adatgyűjtés azon gyakorlata is, amellyel kizárólag az árszínvonalak időbeli változását (megtévesztő, de elterjedt szóhasználat szerint az „inflációt”) lehet nyomon követni, és amelynek során a térbeli szempont csak abban jelentkezik, hogy az adatgyűjtés pontjai az ország területét minél sűrűbben fedjék le. A témakörben a hetvenes években ígéretes tanulmányok születtek (Csépes–Galgóczy 1972; Végső 1972), amelyeket, úgy tűnik, nem követett a területi árindexek tényleges kiszámítása.

A különféle aggregátumokra vonatkozó árszínvonalak megállapítása csak az egyik oldala az árrendszerek általános kérdéskörének. Az aggregált árszínvonalak mellett ugyanolyan fontos az egyedi termékek és az egyes termékcsoportok területi árkülönbségeinek vizsgálata, valamint a területenként eltérő relatív áralakulás nyomon követése. Az egyes termékek területi árkülönbségeinek nagysága részben az adott termék térérzékenységet, a térdimenzióknak az adott termék értékében játszott szerepének fontosságát tükrözi vissza. A területegységek közötti áreloszlás pedig – az aggregált árszínvonalhoz képest sokkal nagyobb mértékben – az egyes területek gazdasági, társadalmi, természeti, kulturális jellemzőiről tanúskodik.

A területi árkülönbségek a termékek *eltérő helyi keresleti-kínálati viszonyait* tükrözik vissza. Amennyiben nem lenne szállítási költség, nem léteznének területi árkülönbségek sem, mivel az árkülönbségek rögtön megszűnnének az illető terméknek az alacsonyabb árú helyről a magasabb árú helyre szállításával. A helyi vásárlóerő az alacsonyabb jövedelmű területeken (egyéb tényezők változatlansága mellett) kisebb a magasabb jövedelmű területekénél, így *a reáljövedelmek közötti különbség is kisebb a nomináljövedelmek közötti különbségnél.* Ez a jelenség jól ismert a nemzetközi, országok közötti összehasonlításoknál, ahol az országokat dimenzió nélküli pontokként kezelik.

A területi árszínvonalak számítása elvileg az időbeli összehasonlításokkal megegyező módon történhet, ahol az idő szerepét a tér veszi át. A területi árindexeknél néhány kérdés azonban hangsúlyosabban vetődik fel, mint az időbelinél. Ezek közé tartozik például az egyes területeken objektív okok miatt hiányzó termékek kezelése, a súlyozás és a térségenként eltérő reprezentánsok problémái. Az árszínvona-

lak számításának területi egységei *önkéntesek és módosíthatók* lesznek és nem természetes, egymástól elkülönülő diszkrét egységek, mint az emberek vagy a személygépkocsik. Nincsen elméleti indoka annak, hogy *elméleti értelemben* miért tekintsük fontosabbnak az országos szinten rendelkezésre álló árszínvonalakat, mint az országrészenkénti, megyénkénti, városonkénti, vagy több országra kiterjedő adatokat. Ezeknek a kitüntetett kezelése csak történetileg és gyakorlatilag indokolt. Történetileg az országokhoz inkább kötődő gazdaságtörténeti érdeklődés miatt, gyakorlatilag az adatgyűjtési rendszerek felépítése miatt, gazdaságpolitikailag pedig az országokat (megkérdőjelezhető módon) egységként kezelő gyakorlat következtében. Vas megye, Kis-Kabília, Szeged, vagy a Bodeni-tó környékének az árszínvonalánál Magyarország, Algéria, Svájc árszínvonala nem elméleti, hanem történeti, gyakorlati, gazdaságpolitikai értelemben fontosabb.

2. A területi árkülönbségek értelmezése

Mint azt korábban írtuk, amennyiben a szállításnak se költsége, se időigénye nem létezne, a területi árkülönbségek nem alakulhatnának ki a szállítható termékek esetében, mivel azok az alacsonyabb árszínvonalú területekről a magasabb árszínvonalú területre szállítással rögtön kiegyenlítődnének. Azonban a szállítási költségek, az időtényező és a piaci információk részleges ismerete esetén, vagyis a valóságnak megfelelően a területi árkülönbségek természetesek, az árkülönbségek hiánya lenne természetellenes. *A termelési többletű helyekről a fogyasztási többletű helyekre szállítással a területi árkülönbségek csupán mérséklődnek*, annál nagyobb mértékben, minél kisebb a termék árához viszonyított szállítási költség. Az olyan egyedi, lokalitáshoz kötött termékek esetében, amelyek nem szállíthatóak, inkább a termékszerkezet különbségeiről lehet beszélni, mint a területi árkülönbségekről.

A területi árszínvonalak eltérését *legfeljebb a pénz szállítási költségének megfelelő mértékben magyarázhatjuk pénzüldali okokkal, a maradék az áruoldali tényezők hatására alakul ki*. Mivel a számlapénzrendszerben a pénz szállítási költségétől eltekinthetünk, ezért a területi árszínvonalak különbségei egy pénz használatakor kizárólag áruoldali okokra vezethetőek vissza.

Az azonos pénzzel rendelkező, de eltérő területek egy időpontbeli árszínvonalaira vonatkozó számítások mindig bizonyos különbségekről árulkodnak. Az eltéréseket a számítások végzéséhez szükséges azon feltételezés okozza, miszerint a technikailag azonos jószágokat gazdaságilag is azonosaknak tekintik. Ebben az esetben csak az árak termékenkénti teljes egyezőségekor lenne azonos a két terület árszínvonala, ami viszont nem egyeztethető össze a termékek szállítási költségeivel. További eltérések fakadnak a nem szállítható, lokális termékek árainak összeméréséből. Az árak az eltérő helyi árszabályozás miatt is különbözőek lehetnek.

A területi árszínvonalak eltérését az árszínvonalak időbeli változásával összehasonlítva a fő különbség abból adódik, hogy míg a területi eltérések csak termékol-

dali hatásoknak tulajdoníthatóak, addig az időbeli változásokat mind a termék, mind a pénz oldaláról kiinduló hatások okozhatják. Ez a tér és az idő közötti különbségből fakad: *a pénz területi áramlása szabadon minden irányban történhet, időbeli áramlása viszont nem lehetséges.* A 2000-es évi forintállomány egy részét nem tudjuk az időben vissza- vagy előreutazva, 1980-ban vagy 2020-ban elkölteni, és ezzel a két időpont közötti árszínvonalkülönbségeket a pénz időbeli mozgásával befolyásolni. Az árszínvonal időbeli változását befolyásolni a jövőre vonatkozóan a pénz tartására vonatkozó szokásaink változtatásával tudjuk.

A területi árkülönbségek kétféle értelmezését lehet megkülönböztetni. Az első alapján a pénz vásárlóerejének területi eltéréseként lehet tekinteni az árkülönbségekre. Ilyenkor például úgy fogalmazhatunk, hogy az euró vásárlóereje nagyobb Görögországban, mint Hollandiában, mert az előbbi helyen (átlagosan) több terméket és szolgáltatást lehet vásárolni ugyanannyi euróért. Ezzel az értelmezéssel azonban van egy gond. *Ha a pénz vásárlóereje valóban különbözne, akkor szabad pénzáramlás esetén minden esetleges különbség automatikusan megszűnne a pénznek az alacsonyabb vásárlóerejű területről a magasabb vásárlóerejű területre áramlásával, és a termékek egy részének ellenirányú áramlásával.* Mindamellet a pénz az egyetlen gazdasági jószág, amelynek térdimenziója nem gyakorol hatást annak értékére. Ennek pont a szabad és költségmentes áramlás az oka. Ha léteznének az áramlásnak költségei, akkor maximálisan ennek a költségnek a keretei között ingadozhatna a pénz vásárlóereje az egyes területek között. Az aranypénzrendszer esetén az alsó és felső aranypont közötti szűk tartományban erre lehetőség volt (ennek mértékéről lásd Dusek 2004, 174. o.).

Az első értelmezés azért is tarthatatlan, mert *ennek elfogadása esetén a pénz vásárlóereje egy városon belül házról házra ingadozhatna*, attól függően, milyen típusú kereskedelmi egységnek ad otthon az adott épület. A leglokálisabb gazdasági jószágnál, a földnél milliószoros áreltérések is természetesek, de ekkor nem is szoktak a pénz vásárlóerejének különbözőségéről beszélni, hanem természetesnek veszik a fekvés árkülönbséget meghatározó voltát. A földrajzi pozíció a pénz kivételével az összes gazdasági jószág értékére befolyást gyakorol. Ennek mértéke a fizikai jellemzőktől, szállítási körülményektől, keresleti viszonyoktól és az esetleges piacot szabályozó intézkedésektől függ.

Miután a területi árkülönbségek első értelmezése nem helyes, marad a második, amely szerint *a pénz vásárlóereje mindenhol ugyanakkora.* A tér termék- és ár-differenciáló hatásának eredményeként azok a technológiai összetétel szerint tökéletesen azonos termékek, amelyek ugyanabban az időpontban, de eltérő helyen állnak rendelkezésre, hasonló eredetük ellenére gazdasági értelemben különböznek, és gazdaságelméletileg úgy tekintendők, mint a technikailag különböző jószágok (Mises 1980; Dusek 2004, 166-170. o.). Az indexszámítások során viszont ezeket a jószágokat (amelyek térben és/vagy időben eltérő helyzetűek) azonosaknak kell tekintelnünk. Ha ezt nem tennénk meg, akkor minden csereaktus és minden termék egyedivé válna, a statisztikai összeírás ezen aktusok felsorolásából állna, nem lenne lehető-

ség aggregálásukra, az árszínvonal változásának és területi különbségének mérése pedig rendre kicsúszna a kezünkből. *Az indexek pénzoldali hatásból és termékoldali hatásból származó eltéréseinek az elválasztása viszont lehetetlen lesz az indexek készítésének módja miatt*, de ez csak az időbeli összehasonlításnál bír jelentőséggel, hiszen a területi összehasonlításnál minden különbség termékoldali eredetű. Összefoglalva az elmondottakat, a gazdasági adottságok változnak területről területre, az árkülönbségek ennek csupán visszatükröződései.

3. A mezőgazdasági termékek területi árkülönbségei

A zöldségek és gyümölcsök piacán a kereslet és a kínálat is területileg szétszórta szereplőkből áll. A kereslet a városokban összpontosul, a kínálatot elsősorban a falvakban termelik, a két elem a városok piacán talál egymásra közvetlenül, a kiskereskedelmi forgalomban pedig közvetett módon. A piac központjai maguk a szó szoros értelmében vett piacok, ahol sok kistermelő árusít, számos vásárló lak. A boltokban kapható termékeket a vásárlók többsége az eredet bizonytalansága miatt csak helyettesítő terméknek értékeli. A bolti és a piaci árak között oda és vissza ható kölcsönhatás létezik.

A vevői oldal jellegzetesen helyhez kötött. A vásárlók a területi árkülönbségeket nem tudják kihasználni, az ármegettarítás rendszerint elenyésző nagyságú lenne a szállítás, az információgyűjtés és az időráfordítás költségei mellett. A termelők és a nagykereskedők viszont nyomon követik az árak területi eltéréseit, és létrehozzák a területi áregyensúlyt az alacsonyabb árszintű helyről a magasabb árszintű helyre történő szállítással. A végső kereslet a lakosságtól származik, az alternatív értékesítési lehetőség elsősorban a kereskedők felé létezik. Az ipari felhasználásra szánt termékeket kevésbé munkaintenzív módszerekkel termesztik, a két piac közötti kapcsolatot csak közvetett.

Egy adott terméknek, adott város piacán, adott időpontban megfigyelhető árát alakító tényezők közül a kínálati és a keresleti oldalon is hat-hat elemet célszerű elkülöníteni. *A kínálati oldalt befolyásoló tényezők:*

1. A termelhetőség földrajzi feltételei, éghajlati és talajadottságok.
2. A termék termeléséhez rendelkezésre álló földterület és munkaerő nagysága.
3. Időjárási viszonyok.
4. A termék tömegszerűsége.
5. Tömegszerű szállíthatóság, importálhatóság.
6. Eltarthatóság, kényesség.

Az első szempont egy viszonylagos tényező, mivel egy jó éghajlati és talajadottságú területen előfordulhat, hogy minden terméket jobban lehet termelni, mint

egy mostoha adottságokkal rendelkezőn, de a komparatív előnyök valószínűleg ebben az esetben is különbözni fognak termékenként. Ezért a termékek relatív árai is el fognak térni egymástól. Megyéken belül is jelentős éghajlati és talajeltérések lehetségesek, amelyek a tájtermesztési körzetek kialakulásához vezetnek, mint például az ismertebb Szeged és Kalocsa környéki fűszerpaprika, vagy a makói hagyma termesztése.

Az adott termék termesztésére fordítható *földterület nagysága* összefüggésben van az összes többi termékre fordítható földterület nagyságával, és a föld nem mezőgazdasági célú hasznosítási lehetőségeinek jövedelmezőségével. Egy munkaigényes mezőgazdasági terméket felvásárló élelmiszeripari üzem (konzervgyár, dohánygyár) megtelepedése csökkentheti a többi termékek egy részének helyi termelését és kínálatát.

Az *időjárási viszonyok* a növénytermesztésben fontos szerepet játszanak, és éves ingadozásokhoz vezethetnek. Egy szélsőséges időjárású (aszály vagy özönvíz, fagy) időszak az érintett területek termelését nagymértékben visszaveti, növeli a relatív szűkösséget. A kedvező időjárás növeli a termés mennyiségét, csökkenti az árat, a termelők jövedelmét viszont növelheti és csökkentheti is. Mivel egy adott évben a termények bizonyos körének árára jelentős hatással lehet az időjárás, ezért nem szerencsés egy kiragadott év árait az időjárási helyzet ismerete nélkül vizsgálni, több éves idősor esetén viszont el lehet tekinteni ettől a tényezőtől, és az egyik évről a másikra történő nagy áringadozások esetén lehet az időjárás hatására gyanakodni. Az összes mezőgazdasági termék számára egységesen jó időjárás nem képzelhető el, mivel az egyes termékeknek más és más az optimális napfény, hő és csapadékigénye. Ezért az időjárás függvényében is természetes módon változik az egyes termőterületek termés mennyisége és ára.

A termék *tömegszerűsége és szállíthatósága* összefüggésben áll egymással. Kettős értelemben használjuk ezt a kifejezést: egyrészt a termelés munkaerőigényességét, másrészt a fogyasztásban betöltött súlyát is értjük alatta. Jellemző módon a nem, vagy csak részben gépesíthető terményeknek a fogyasztási súlya is kisebb, mint a jól gépesíthetőké. Minél nagyobb a tömegszerűség mértéke, az árak annál kisebb különbségére számíthatunk.

Az *eltarthatóság is befolyásolja a területi árkülönbségeket*, a rövidebb ideig eltartható termények szállításának nagyobb kockázata áremelő tényező, amit a vásárlóknak kell megfizetniük. A *keresleti oldalt meghatározó tényezők* közül a következőket fontos elkülöníteni:

1. A lakosság jövedelmi helyzete.
2. Önellátó termelés fontossága.
3. A lakosság fogyasztási szokásai.
4. Helyettesítő termékek kínálata, ára.
5. Az exportálás lehetősége.
6. Bevásárlóturizmus jelentősége.

A lakosság jövedelmi helyzete és a keresett mennyiség nagysága között normál jószágok esetén, egyéb tényezők változatlanul hagyása mellett, pozitív összefüggés van. Az Engel-javaknál ez az összefüggés megváltozik, adott jövedelemszintig növekszik a jószág kereslete, ennél magasabb jövedelem esetén csökken. Az élelmiszerek között találhatunk néhány ilyen jószágot. A mezőgazdasági termékek nagy részénél a saját fogyasztás céljára történő termelésnek jelentős szerepe lehet. Ennek kiterjedtsége függ a helyi szokásoktól, a háztáji gazdaság elterjedtségétől, az emberek szabadidős lehetőségeitől. Ezek a szokások lassan változnak, rövid távon a termékek piaci ára nem hat rájuk, hosszú távon viszont ez is befolyásolja a hobbikerészt jelentőségét.

A lakosság fogyasztási szokásai számos módon befolyásolják az árak alakulását, a keresleti görbe helyzetét. A mezőgazdasági termékek helyettesítő termékei elsősorban más élelmiszerek, a hazai gyümölcsöknek például a déligyümölcsök, szélesebb értelemben a desszertek, csokoládék, édesipari termékek, a zöldségeknek főleg a gabona, hús, zsír.

Az exportálás és a bevásárlóturizmus árakra gyakorolt hatása egymáshoz hasonló. Mindkettő egy külső keresleti elem megjelenését jelenti, amelyek egyéb tényezők változatlansága mellett megemelik az adott terület árait. Az exportálás ugyanakkor a kínálati oldali importálási lehetőségnek az ellentéte, és a helyi kínálattal is összefügg: az exportálás csökkenti, az importálás növeli a helyi kínálat nagyságát. Az exportálás lehetősége továbbá kapcsolatban áll a kínálati oldalon felsorolt negyedik és ötödik tényezővel, a potenciális exportpiacok földrajzi elérhetőségével, a keresleti-kínálati viszonyaival, a termelők piacismeretével, az információáramlással, a termék bejáratottságával, ismertségével, jogi, egészségügyi és egyéb előírásokkal és további elemekkel is. A bevásárlóturizmus annál jelentősebb, minél nagyobb vonzást gyakorol a piac a külső keresletre, minél nagyobb a nem helyi vásárlóerő támasztotta kereslet mértéke. A bevásárlóturizmus körébe azon vásárlási aktusokat értjük jelen esetben, amely olyan, nem a lokális piachoz tartozó látogatóktól érkezik, akik, bár nem feltétlenül a vásárlás a fő céljuk, de mégis vevőként megjelennek a termék helyi piacán.

4. Az empirikus elemzés adatbázisa és az elemzés lehetséges szempontjai

Az éves átlagadatok forrásai a Központi Statisztikai Hivatal megyei statisztikai évkönyvei. A kezdő időpont 1967, mivel ez az első év, amire rendelkezésre állnak a megyei adatok. A KSH minden megyében több település piacán végzi hetente vagy kéthetente megfigyeléseit. A kiadványokban az átlagár szerepel, ami a leggyakoribb árként, a móduszként van értelmezve. Azt a 22 terméket vettük figyelembe, amelynek adatai mind a 39 évre vonatkozóan ismertek (a burgonyát, 11 zöldséget és 10 gyümölcsöt). Havi adatok ennél kevesebb termékre, hétre vonatkozóan állnak ren-

delkezésre hiánytalanul, ezek a KSH 1996-1999 közötti megyei negyedéves tájékoztatóiból származnak.

Az árindexek számításához az indexet alkotó termékeket a *fogyasztásban betöltött súlyuk szerint kell súlyozni*. A súlyok változtatása azzal a nehézséggel járt volna, hogy az árváltozásban a tiszta árváltozáson kívül az összetételbeli változás hatása is jelentkezne, ráadásul kétszeresen is, ha az országos összsúlyok időbeli változásán kívül a súlyok megyéken belüli eloszlásának a változását is figyelembe vennénk. Más vonatkozásban a súlyok változása is érdekes kérdés, jelen elemzésünknek azonban a tiszta árváltozás vizsgálata volt a célja. Másrészt adatok csupán a terméseredményekről, és nem a piaci felhozatalról állnak rendelkezésre. Az aggregált mutatókban alkalmazott súlyokat három év (1996, 1997, 1998) terméseredményének átlagai alapján számoltuk az egész 39 éves időszakra vonatkozóan.

Az egyes termékek éves átlagárát a húsz megye egyszerű súlyozatlan számtani átlagaként számítottuk. Megyei szintű mennyiségi adatok minden termékből, még a terméseredményekről sem állnak rendelkezésre, a piaci felhozatalról pedig még reménytelenebb lenne adatokat gyűjteni. Ráadásul ezek (a gyakorlatilag nem ismert) területi súlyok is évről évre változnak. A súlyozatlan átlagszámítás egyébként sem idegen az árszínvonal-számítástól: egy-egy reprezentáns havi átlagárát a reprezentánsról a hónap során az országos mintában összegyűjtött valamennyi ár egyszerű számtani átlagaként számítja a KSH, miközben valószínűtlen, hogy valamennyi árfelíróhelyen azonos mennyiségben fogynának a reprezentánsok (KSH 2000).

A területi árkülönbségeket lehet vizsgálni a következő szempontok szerint: milyen területi szintre vonatkozik (régió, megye, település, piac, elárusítóhely), milyen termékekre vagy termékcsoportokra vonatkozik, és milyen az adatok időbelisége. Ezen lehetőségek közül mi elsősorban az *éves szintű megyékre vonatkozó aggregált adatokat elemezzük*. A hosszú idősorok lehetővé teszik az időjárásból fakadó vagy véletlenszerű ingadozások szerepét minimalizáljuk. A termékenkénti elemzéseknek és a havi szintű adatoknak kisebb szerepe lesz.

5. A mezőgazdasági termékek területi árkülönbségei (éves adatok)

A megyei szinten 1967-től 2005-ig rendelkezésre álló, 39 évnyi idősor vizsgálata alapján kirajzolódó *ármozgások hasonlóak a megyei fejlettségi különbségek időbeli változásáról ismert kutatások eredményeihez*. A kisebb, 1-2 százalékpontos ármozgások elhanyagolhatók, de a fent említett időszak alatt *30%-ot meghaladó különbséggel is találkozunk*, három megyénél is. Budapest az egész időszakban, hét év kivételével, az első három hely valamelyikén tanyázott. Ennél azonban érdekesebb a legnagyobb változáson keresztülessett megyék bemutatása. A szocialista iparosítás fellegvárainak számító megyékben a hetvenes évek közepén ért csúcspontjára az árszínvonal. Különösen Komárom-Esztergom megye emelkedik ki, ahol a termékek árszínvonala 1978-ban az országos átlag 128%-át érte el. Nógrád és Baranya megye

is az országos átlagot lényegesen meghaladó tartományban tartózkodott ebben az időszakban. A nyolcvanas évek elejére valamelyest mindhárom megye visszaesett, majd Komárom-Esztergom a nyolcvanas évek végén ugrásszerűen lecsökkent, Baranya és Nógrád árszínvonala pedig, mérsékeltabb szintről, a kilencvenes évek közepén tovább csökkent. Ezen jelenség mögött a mindhárom megyében fontos szerepet játszó nehézipar és bányászat leépülése húzódik meg. Komárom-Esztergom megyében az 1990-et követő időszakban nem tudunk egyértelmű trendet felfedezni, évről évre szabálytalanul változik az árszint.

1. táblázat A zöldség és gyümölcsárak alakulása (országos átlag=100)

Megye neve	1967-2005-re vonatkozó adatok					Átlag	
	átlag	szórás	Relatív szórás	maximum	minimum	1967-1989	1990-2005
Budapest	116,6	4,8	4,1	126,4	106,9	118,4	113,9
Komárom-Esztergom	112,5	8,9	7,9	127,1	94,8	118,1	104,4
Veszprém	109,3	7,1	6,5	125,3	97,9	104,5	116,1
Somogy	107,3	6,3	5,8	123,1	97,5	104,1	111,8
Győr-Moson-Sopron	106,1	6,3	6,0	123,3	96,1	102,3	111,7
Baranya	105,8	5,7	5,4	117,5	96,5	108,4	102,2
Zala	104,2	7,8	7,5	122,1	89,4	100,2	110,0
Fejér	100,9	5,1	5,0	118,6	88,9	100,5	101,5
Heves	100,5	6,4	6,4	111,9	85,2	103,7	96,1
Vas	99,2	5,5	5,5	110,7	87,8	100,0	98,1
Békés	99,0	5,5	5,5	110,9	90,1	96,4	102,8
Nógrád	98,4	7,4	7,5	113,3	81,6	102,8	92,2
Tolna	96,7	3,8	3,9	106,9	92,0	97,6	95,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	95,8	4,8	5,0	106,0	86,8	98,0	92,5
Pest	95,0	3,6	3,8	103,6	88,1	95,1	94,9
Jász-Nagykun-Szolnok	94,2	5,3	5,6	102,8	77,6	97,5	89,5
Hajdú	93,8	3,7	3,9	103,0	86,8	92,8	95,3
Bács-Kiskun	88,9	3,7	4,2	95,5	82,7	88,6	89,3
Csongrád	88,0	5,4	6,2	97,5	78,3	87,8	88,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	87,7	7,2	8,2	103,7	77,7	83,4	93,8

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyvek adatai alapján saját számítás

A legnagyobb mértékű pozitív irányú változáson, vagyis árszínvonal-növekedésen Szabolcs-Szatmár-Bereg, Zala, Békés és Veszprém megye esett át. Ezek közül Szabolcs-Szatmár-Bereg részben a nagyon alacsony bázis miatt, mivel ebben a megyében 1982-ig az országos átlag 80-82%-át nem haladta meg az árszínvonal (1. és 2. táblázat).

2. táblázat Az egyes megyék átlagos helyezése a zöldség és gyümölcsárak átlagai alapján

Megye neve	1967-2005		1967-1989		1990-2005	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Budapest	2,3	1,2	1,7	0,8	3,2	1,2
Komárom-Esztergom	3,8	3,3	1,7	0,7	6,9	3,1
Veszprém	5,0	3,3	6,9	3,0	2,3	1,1
Somogy	5,5	3,0	6,8	2,9	3,7	2,1
Baranya	6,1	3,2	4,7	2,9	8,3	2,3
Győr-Moson-Sopron	6,5	3,2	8,3	2,8	4,1	1,9
Zala	7,9	4,5	10,1	4,4	4,8	2,4
Fejér	9,3	3,4	9,4	2,7	9,1	4,1
Heves	9,5	4,7	7,4	3,4	12,5	4,6
Nógrád	10,8	5,0	7,9	3,5	14,9	3,7
Vas	11,1	4,4	10,8	4,9	11,6	3,6
Békés	11,2	4,0	13,3	2,4	8,3	3,9
Tolna	12,2	3,3	11,9	3,8	12,6	2,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	13,1	4,1	11,3	4,1	15,6	2,4
Pest	13,8	3,0	14,1	3,0	13,4	3,0
Jász-Nagykun-Szolnok	14,1	3,4	12,2	2,7	16,8	2,3
Hajdú-Bihar	14,9	2,7	15,9	2,0	13,4	2,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	17,3	4,0	19,6	0,9	14,0	4,4
Csongrád	17,7	2,4	18,0	1,6	17,3	3,2
Bács-Kiskun	17,9	1,6	18,2	1,2	17,6	2,0

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyvek adatai alapján saját számítás

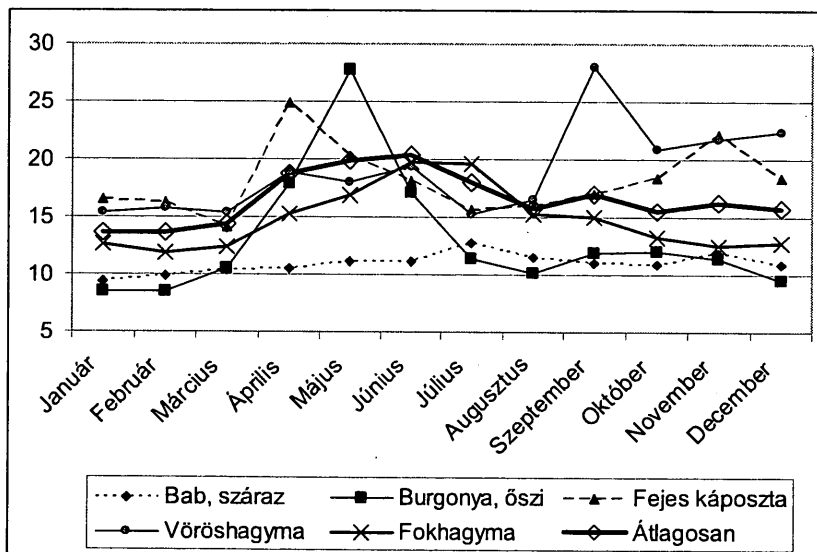
Az országon belüli, megyék közötti átlagos árkülönbségek tehát meglehetősen jelentős mértékűek, ám az egyes termékeket külön vizsgálva természetesen ennél jóval nagyobb árkülönbségeket tapasztalunk, mind a relatív szórás, mind a maximális és minimális ár közötti eltérés esetében. A legkisebb árkülönbségű termékek között a könnyen és tömegesen szállítható és eltartható termékeket (burgonya, kelkáposzta, fokhagyma) találjuk. A legnagyobb árkülönbségű termékek elsősorban a gyümölcsök közül kerülnek ki, mint a sárgadinnye és a szilva, valamint a paraj, amelynek szállítási költsége az egységnyi súlyra jutó nagy térfogathányada és a fogyasztásban betöltött kicsi súlya miatt nagyon magas.

6. A mezőgazdasági termékek területi árkülönbségei (havi adatok)

A havi adatoknál olyan kérdésekre összpontosítjuk a figyelmet, amelyek vizsgálatára éves adatoknál nincs lehetőség. Havi áradatok teljes körűen csak a burgonyára és hat, egész éven át kapható zöldségre állnak rendelkezésre. Általános jelenség, hogy az árkülönbségek az éves adatokhoz képest lényegesen megnövekednek, akár a szórást, akár a minimális és maximális ár közötti eltérést vizsgáljuk. A kisebb aggregációs szint mellett ez általánosnak, bár nem kizárólagosnak mondható. A zöldségek árának legnagyobb különbségeit a primőrök érésének időszakában tapasztaljuk. Egyrészt az időjárás az ország déli és északi területei között 10-14 napos eltérést eredményez a primőrök érési idejében, másrészt a helyi kínálati eltérések ebben az időszakban hidalhatók át a legnehezebben a szállítással.

A hét termék átlagos szórása alapján megerősíthetjük az eddig elmondottakat: április, május, június hónapokban, a primőr árak megjelenésének időszakában a legnagyobbak az árkülönbségek (1. ábra). Ezután, egészen februárig, a szórások fokozatosan csökkenő mértékét tapasztaljuk. A szeptemberi kisebb csúcspont az ekkor érő vöröshagyma hatására alakul ki. A primőr időszak elmúltával a termékek árkülönbségei csökkennek, a nagyobb helyi terméskülönbségeket és árkülönbségeket a nagykereskedők letompították.

1. ábra Egyes termékek árának relatív szórása havonta (1996-1999 évek átlaga)

Forrás: KSH megyei negyedéves kiadványai alapján saját számítás

Érdeemes megnézni, hogy az egyes termékek árkülönbségei külön-külön hogyan alakulnak az éven belül. A burgonya esetében az újburgonya áprilisi megjelenésekor a szórás 17,9%-ra ugrik fel a márciusi 10,5%-ról, majd májusban éri el a 27,8%-os csúcspontját. Júniusban az áprilisi szintre csökken, ezután pedig alig változva a 8,5-12,1%-os sávban mozog. A burgonyával teljesen ellentétesen viselkedik a szárazbab ára, amelynek havi relatív szórása a 9,4-12,7%-os sávban mozog, júliusi csúcs-, és januári mélyponttal. Ennek főleg az az oka, hogy a szárazbab az országban mindenhol hasonlóan megtermő, igénytelen növény, ráadásul mindemellett könnyen szállítható, jól eltartható. A sárgarépa mindvégig magas szórású, júniusi csúcs- és októberi mélyponttal. A petrezselyem áralakulása, a termesztés tulajdonságainak megfelelően, a sárgarépához hasonlóan alakul. A vöröshagyma csak a későbbi betakarítás miatt viselkedik rendhagyóan, nála a legnagyobb árkülönbség nem tavasszal-kora nyáron, hanem szeptemberben jelentkezik (28%-kal). Ennek a terméknek az áringadozásaiban a legnehezebb a trendszerűséget felfedezni.

Érdekes kérdés, hogy az egyes megyék árszínvonala mely hónapokban haladja meg vagy múlja alul lényegesen az adott megye éves átlagár szerinti mértékét. Azt feltételezhetjük, hogy ahol korábban érik az adott termék, ott akkor lesz kisebb az országos átlaghoz képesti árszínvonal, a másik meghatározó tényező pedig a termelési mennyiség eltérése lesz: a kevesebbet termő területeken a kezdeti magasabb árszínvonal később viszonylag lecsökken. A havi ármozgásokat elemezve ezt a feltételezést nem tudjuk sem cáfolni, sem megerősíteni. Két esetben találunk igazán jelentős eltérést a betakarítási időszakban: a burgonya esetében Győr-Moson-Sopron megye és Budapest árszintje májusban átlagosan 48%-kal haladja meg az országos átlagot (alacsony árszintű megyék: Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok, Vas), a vöröshagyma árszintje pedig szeptemberben Budapesten 29%-kal, Komárom-Esztergomban 38%-kal, Zalában 61%-kal haladja meg az országos átlagot (alacsony árszint: Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg). A feltételezéseket jobban lehetne ellenőrizni, hogyha egyrészt a havi adatokon kívül hetiekkel is rendelkeznénk, másrészt ha a hét terméken kívül továbbiakról is lennének információink.

Veszprém megyére vonatkozóan viszont érdekes megállapítást tehetünk a havi árszínvonal-változás vizsgálata alapján. A hét termék júliusi és augusztusi árszínvonala egy-egy kivétellel meghaladja azt a megyében más hónapokban tapasztalt, országos átlaghoz képesti árszínvonal-különbséget (a 12 hónap átlagában 12,5%-al haladja meg a megyei árszínvonal az országosat, ám, júliusban 18,1%, augusztusban 17,6% az országos és a megyei szint közötti különbség). A másik kettő Balaton parttal rendelkező megyénél nincs ilyen összefüggés, Zalában az augusztustól novemberig terjedő időszak a legdrágább, Somogyban a június, de az átlagot csak 4%-al meghaladó módon. Veszprém megyében a hét megfigyelt piacból egy Balaton parti, négy Balatonhoz közeli, Zala megyében az ötből egy Balaton parti, Somogyban hatból kettő. A Veszprém megyei eredmények érdekes és meggyőző példáját szolgáltatják annak, hogy egy régióba történő vásárlóerő-, más néven pénzbeáramlást az

árak áramlása csak részben tudja követni, *ez a hatás részlegesen mindig az árszínvonal növekedésében csapódik ki*. Ugyanezt tapasztaljuk a nagy tömegrendezvények (olimpia, Forma 1 stb.) esetében is.

7. Záró megjegyzések

A vizsgálatban bemutatott áradatok alapján az ország térszerkezetére vonatkozó feltevézéseink összhangban állnak az egyéb gazdasági-társadalmi indikátorokból levonható tanulságokkal. Az olyan direkt és indirekt, a gazdasági tevékenység szintjére és a lakossági jövedelmek nagyságára utaló mutatók, mint az egy lakosra jutó GDP nagysága, a személyi jövedelemadó alap mértéke, a személygépkocsi állomány nagysága alapján kialakított képen az áradatok alapján két kisebb módosítást kell tennünk: az egyébként legfejlettebb Vas, Győr-Moson-Sopron és Fejér megyék helyett a kedvezőtlenebb adottságú Veszprém és Zala megyében magasabb a termékek árszínvonala, ugyanakkor a legalacsonyabb árszínvonal a közepesen fejlett, de kedvező mezőgazdasági adottságú Csongrád és Bács-Kiskun megyékben található.

További tanulság, hogy *az eltérő helyi árrendszerek miatt a reáljövedelem eltérései nem azonosak a nominális eltérésekkel*. Jellemzően pozitív a kapcsolat a helyi jövedelem nagysága és a helyi árszínvonal között, vagyis a reálkülönbségek valamivel mérsékeltebbek a nominális különbségeknél. Ennek nincsen objektív, pontos mértéke a különböző helyi viszonyok részleges összehasonlíthatósága miatt, de több jellemző egyidejű leírásával árnyaltabb képet alkothatunk az egyes területek fejlettségéről és gazdasági körülményeiről. Az agrártermékekre vonatkozó megfigyelések annyiban általánosíthatók, amennyiben az egypontszemlélet korlátaira és a területi áradatokban rejlő értékes elemzési lehetőségekre mutatnak rá.

Felhasznált irodalom

- Csépes J. – Galgóczy J. 1972: Az árszínvonal térbeni összehasonlításának egyes módszerei. *Területi Statisztika*, 4, 365-372. o.
- Dusek T. 2004: *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok, 10. ELTE, Budapest.
- KSH 2000: A fogyasztóiár-statisztika módszere. Statisztikai Módszertani Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Mises, L. V. 1980: *The theory of money and credit*. Liberty Classics, Indianapolis.
- Végső Z. 1972: Kísérletek a területi szintű reáljövedelem-index számítására. *Területi Statisztika*, 3, 237-255. o.

A térbeli különbségek alakulásának komplex vizsgálati módszere kistérségek példáján

Lukovics Miklós¹

Az Európai Unió több lépcsőben történő bővítése napjainkra központi megvilágításba helyezte a területi különbségek kérdését, melynek természetéről és törvényszerűségeiről többféle közgazdasági elmélet és empirikus elemzés született. Az elemzők igen nagy gyakorisággal alkalmazzák az egy főre jutó GDP-t, mint kizárólagos indikátort a területi különbségek vizsgálatára, holott a területi folyamatok a globalizáció hatására igen bonyolulttá és komplexséváltak. Az is egyre inkább elmondható, hogy minél nagyobb méretű térségeket vizsgálunk, annál valószínűbb, hogy a vizsgált területi egységen belül jelentős fejlettségi különbségek mutatkoznak, a regionális elemzésekben részben ebből adódóan is egyre nagyobb figyelmet kell szentelni a lokális térségek vizsgálatának.

Dolgozatom célja, hogy bemutasson egy zárt logikai rendszerre épülő, versenyképességi alapú, komplex megközelítést a területi különbségek alakulásának vizsgálatára. Az elemzés végrehajtására a más típusú vizsgálatokhoz széles körben alkalmazott klaszteranalízist és annak outputjait használom.

Kulcsszavak: területi különbségek, Williamson-hipotézis, regionális versenyképesség

1. Bevezetés

A gazdasági, társadalmi és területi kohézió az integráció erősödéséből adódóan az Európai Unió regionális politikájának egyre inkább előtérbe kerülő szegmense. „A Közösségnek [...] elő kell segítenie a gazdasági tevékenységek harmonikus, kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődését szerte a Közösség területén” (EC 1997, 2. cikkely).

1957-ben, a Római Szerződés aláírásának idején még nem volt közösségi szintű deklarált regionális politika, a területi egyenlőtlenségek kezelése a tagállamok szintjén folyt (Rechnitzer 1998). Az Európai Unió több lépcsőben történt bővítése, s főleg a mediterrán országok tagfelvétele növekvő területi különbségeket eredményezett az európai gazdasági térben.

A területi különbségek növekedése, kiegészülve a globalizáció lokalitásokat felerősítő szerepével, elengedhetetlenné tette a probléma közösségi szintű szabályozását. Az 1987-es Egységes Európai Okmány 130. cikkelye rögzíti a regionális poli-

¹ Dr. Lukovics Miklós, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged).

tika fő céljait, melyekből kiemelkedik az egyes régiók közötti eltérések, a megkésett fejlődésből adódó esélykülönbségek mérséklése (EC 1987). A nyolcvanas évek végén a területi különbségek egységes elveken alapuló kezelésére létrehozott központi alaprendszer, a korábban is működő pénzügyi alapok koordinációjával létrejött Strukturális Alapok² létrehozása után, a Maastrichti Szerződés pontosította a kohézió fogalmát: *gazdasági konvergenciát és társadalmi szolidaritást* egyaránt értettek alatta (EC 1992).

Az Amsterdami Szerződés külön címben (Title XVII.) foglalkozik a gazdasági és társadalmi kohézióval: „*a Közösségnek különösen törekednie kell arra, hogy a különböző fejlettségű térségek közötti különbségeket csökkentse, és a legkevésbé fejlett régiók, szigetek elmaradottságát csökkentse, beleértve a vidéki területeket is*” (EC 1997. 158. cikkely). Az 1999-ben elfogadott Európai Területfejlesztési Perspektíva már a gazdasági és társadalmi kohéziót, mint az ESDP három céljának egyikét említi (EC 1999).

A negyedik kohéziós jelentés már a *Gazdasági, társadalmi és területi kohézióról* ír (EC 2006), s ezzel rávilágít egy igen lényeges problémára. A 2004-es bővítés után ugyanis az Európai Unió *egészét* tekintve komoly területi különbségek mutatkoznak mind a kibocsátást, mind a termelékenységet, mind pedig a foglalkoztatottságot illetően.

Szintén lényeges trend, hogy napjainkban egyre jelentősebben érzékelteti hatását a helyi szint felértékelődése, mint azon kulcskompetenciáknak helyet adó tér, ahol a vállalatok tartós versenyelőnyei koncentrálódnak, és ahol a helyi szereplők összefogásukkal érvényre tudják juttatni gazdaságfejlesztési elképzeléseiket. A gazdasági előnyök elsődleges vizsgálati területi egysége ugyanis a lokális térség, amelyen belül a munkaerőnek úgy lehet munkahelyet változtatnia, hogy közben nem kell lakást cserélnie (Lengyel 2003).

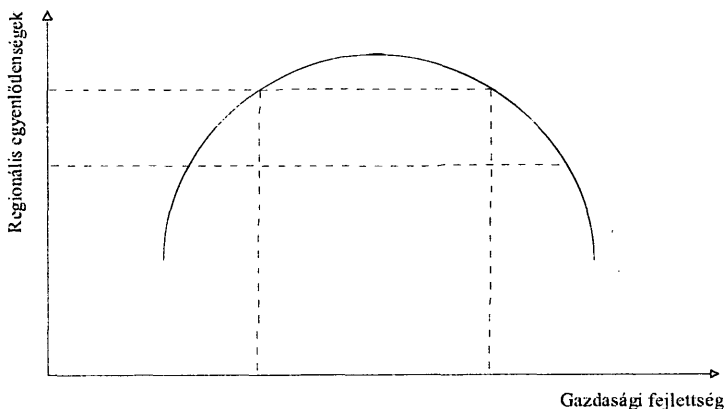
Tanulmányunkban a fenti kihívásokra reagálva arra törekszünk, hogy egy olyan elemzési lehetőséget mutassunk be, amelynek segítségével a területi különbségeket *kiemelt fontosságának megfelelően, saját komplexitásában, több mutató együttes felhasználásával, lokális szinten* lehessen nyomon követni. Ezt megelőzően a hagyományos, *egyetlen mutatóra támaszkodó elemzés* háttérébe nyerünk bepillantást. Mindenek előtt, azonban áttekintjük azon *elméleti közgazdaságtani ismereteket*, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a területi különbségek alakulását, természetét megértsük.

² Európai Szociális Alap, Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap Orientációs része, Regionális Fejlesztési Alap, Halászati Orientációs Alap közös elnevezése 2006-ig.

2. A területi különbségek alakulásának természete

Annak ellenére, hogy az Európai Unió több lépcsőben történt bővítése jelentős mértékben felhívta a figyelmet arra, hogy a regionális politikának jelentős erőforrásokat kell összpontosítania a területi különbségek mérséklésére, szem előtt kell tartanunk azt a közgazdasági törvényszerűséget, hogy *a területi különbségek a gazdasági fejlettség egy bizonyos szintjéig a közismert Williamson-hipotézis szerint növekednek* (1. ábra). Williamson 1965-ös elképzelése értelmében a gazdasági fejlődés a kezdeti időszakban regionális divergenciát, a későbbi szakaszokban pedig konvergenciát idéz elő (Kiss–Németh 2006, Davies–Hallett 2002, Szörfi 2006, Nemes Nagy 2005).

1. ábra A Williamson-görbe

Forrás: Davies–Hallett (2002), Nemes Nagy (2005)

A Williamson-hipotézissel, mint közgazdasági fogalommal kapcsolatosan mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy elképzelései nem minden elméleti közgazdasági irányzat fogalomrendszerében helytállóak, hovatovább az egyes irányzatok fogalomrendszerében a Williamson-görbe konvergens szakasza *másképpen magyarázható*. Fenyővári Zsolt és Lukovics Miklós (2008) nyolc kiemelt elméleti közgazdaságtani irányzatot tekintett át – többek között – abból a célból, hogy megvizsgálja, hogy az adott fogalmi keretek között a területi különbségek mérséklődése hogyan megy végbe (Fenyővári–Lukovics 2008):

1. A *klasszikus közgazdasági elmélet* szerint a komparatív előnyök révén kialakuló szakosodás következtében elmélyülő (az egyes régiókra jellemző) hatékonyságelőnyök végső soron úgy járulhatnak hozzá a területi különbségek mérséklődéséhez, hogy ez valamennyi érintett régió javára válik.
2. A *neoklasszikus közgazdasági elmélet* értelmében a tényezők – így a technológia – régiók közötti abszolút mobilitásának feltételezése miatt a mo-

- dellben hosszú távon minden különbség – így a régiók között fennálló bármilyen fejlettségi különbség is – eltűnik.
3. A *keynes-i elmélet*ben a területi különbségek mérséklődése spontán piaci folyamatként nehezen értelmezhető, a kívánatos folyamatok sokkal inkább tulajdoníthatók tudatos intézményi beavatkozások következményeinek.
 4. Az *endogén növekedési elmélet* a termelékenység növekedését a tudás és a technológia térbeli terjedésének következményeként fogja fel, ami nem hordoz semmiféle, a területi különbségek csökkentésére irányuló automatizmust. Az endogén tényezők (a technológia, a tudás, valamint a térség saját erőforrásai) fejlesztését célzó tudatos regionális (gazdaság)politika viszont hatékony eszköze lehet a területi különbségek mérséklésének.
 5. Az *új kereskedelemelmélet* kimondja, hogy a termelékenység regionális eltérése elsősorban a térbeli specializáció, az agglomerálódás, valamint a klaszteresedés eltérő szintje következtében alakul ki. A centripetális és a centrifugális erők révén kialakuló térbeli egyensúly Pareto-hatékony, így nincs olyan piaci automatizmus, amely a területi különbségek mérséklődésének irányába hatna.
 6. Az *új intézményi közgazdaságtan*ban a szűkebben értelmezett gazdasági folyamatok és az intézményi feltételek dinamikus kölcsönhatásából fakadó állandó változás következtében a területi különbségek elmélyülése vagy mérséklődése a modell keretei között jól kezelhető.
 7. A *vállalati stratégiai közgazdaságtan* a területi különbségeket a térségben működő húzóágazatokra, klaszterekre vezeti vissza. Mivel a mikroökonomiai alapokra koncentrál (a régió tényezőellátottsága is fontos szerepet kap), így a területi különbségek mérséklődése jellemzően nem valósul meg a piaci automatizmusok révén.
 8. Az *evolucionista közgazdaságtan* szerint az innovatív magatartás régió belüli elterjedtségében és intenzitásában bekövetkező változások döntően befolyásolhatják a területi különbségek alakulását. Az ilyen természetű, történetiségükben megragadható változások egy része létrejöhet spontán piaci folyamatok következtében is, így az evolucionista irányzat gondolkörében a területi különbségek piaci automatizmusok révén bekövetkező mérséklődése értelmezhető.

A Williamson-hipotézis empirikus verifikálására több sikeres hazai és nemzetközi kísérlet történt (Kiss–Németh 2006, Davies–Hallett 2002, Szörfi 2006, Nemes Nagy 2005). Neves külföldi és hazai szerzőknek nagy mintákon, hosszú idősorok felhasználásával sikerült igazolniuk azt, hogy a gazdasági fejlettség egy relatíve alacsonyabb szintjéről indulva a fejlettségi szint növekedése egy ideig valóban növeli a területi különbségeket, majd egy adott fejlettségi szintet elérve a divergens folyamat konvergenssé változik.

Ezen a ponton mindenképpen meg kell fogalmaznunk azt a kérdést, hogy vajon melyik az az „*adott fejlettségi szint*”, amely után a divergencia konvergenciára vált? Szintén fontos kérdés, hogy a relatíve fejletlen térségekben *megadható-e egyáltalán ez a pont*, vagy a divergens szakaszban ezen térségek fejlődési potenciálja olyan mértékben kiürül, ami a felzárkózásukat lehetetlenné teszi?

Ez utóbbinak a veszélye sajnos reális, hiszen a fejlett térségek erősebben képesek beágyazódni a nemzetközi gazdaságba, a külföldi működőtőke is ezen térségekbe áramlik először (Enyedi 2000, EC 2004). Ennek hatására viszont valós a veszélye annak, hogy a területi különbségeket jelző szakadék tovább szélesedik, és a relatíve fejletlen térségek még jobban leszakadnak. „*Magyarországon a rendszerváltás után a kilencvenes évek elején látványosan kiéleződtek a területi különbségek.*” (Rechnitzer 2000, 13. o.). Ez a folyamat a 2000-es évek elejére sem állt meg.

3. A területi különbségek alakulásának egyváltozós vizsgálata

A területi különbségek alakulásának nyomon követésére az egyik legszélesebb körben elterjedt, mondhatni hagyományos módszer az *egy főre jutó GDP időbeli és térbeli alakulásának vizsgálata* (Sala-i-Martin 1996). A módszer értelmében a magyar megyék és régiók átlagának %-ában, PPS³-ben mért egy főre jutó GDP adatok természetes alapú logaritmusából számított szórás értékek dinamikáját vizsgálva a területi különbségek alakulásáról kaphatunk képet. Amennyiben a kiszámított szórás értékek évről évre nőnek, akkor az azt mutatja, hogy az egyes megfigyelési egységekhez tartozó egy főre jutó PPS-ben mért GDP-adatok közötti eltérés évről évre nagyobb.

A magyar NUTS-2 szintű régiók és NUTS-3 szintű megyék, mint megfigyelési egységek egy főre jutó, PPS-ben számított GDP-adatain 1996 és 2005 közötti idősor felhasználásával elvégzett szórásvizsgálat eredménye alapján kimutatható a területi különbségek növekedése. A vizsgált időintervallumban mind a megyék, mind a régiók szórás értékeinek grafikonja pozitív meredekségű, vagyis a megfigyelési egységek egy főre jutó GDP-ben mért fejlettsége távolodott egymástól, vagyis *divergenciát mutatott* (2. ábra).

A szórásvizsgálatot kistérségek szintjén elvégezve hasonló következtetésre juthatunk azzal a rendkívül fontos megjegyzéssel, hogy a megyék és a régiók vonatkozásában használt indikátor (GDP) helyett egy tartalmilag hasonló indikátor, a bruttó hozzáadott érték⁴ (GVA) alkalmazására kényszerülünk, hiszen a GDP-adatok

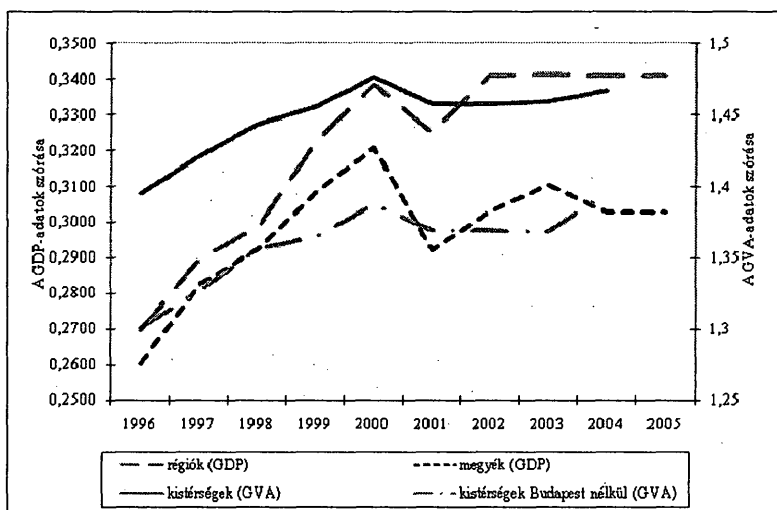
³ A GDP-számítások irányadó módszertana az ESA 1995. Az egy főre jutó GDP PPS-ben (Purchasing Power Standard) kifejezve a vásárlóerő-paritások alapján számított, euróban megadott érték (Eurostat 2004).

⁴ A gazdasági egységek által létrehozott bruttó hozzáadott érték összegéhez hozzáadva a termékadók és támogatások egyenlegét, valamint levonva a pénzközvetítés díját jutunk el a bruttó hozzáadott érték piaci áron számított értékéhez, a bruttó hazai termék (GDP) mutatójához.

megyénél alacsonyabb területi aggregációs szinten nem érhetőek el. A megyék és a régiók GDP-szórásaihoz hasonlóan a kistérségek GVA-adatainak szórása is egy pozitív meredekségű grafikonnal írható le az 1996–2004-es intervallumban, ami a vizsgált mutató alapján alátámasztja a területi különbségek növekedését kistérségi szinten is (2. ábra).

Ez a megállapítás abban az esetben is igaz, ha az alapsokaságba mind a 168 kistérséget⁵ beleértjük, és akkor is, ha a vizsgálatot a Budapesti kistérség nélkül végezzük el. Természetesen minden vizsgált évben szignifikánsan magasabb szórásértékeket kapunk a Budapesti kistérséget tartalmazó alapsokaság esetén, mint abban az esetben, amikor a főváros kistérsége nélkül vizsgálódunk (2. ábra). Mindez szintén alátámasztja azt a közismert tényt, hogy Budapest és vonzáskörzete a magyar térszerkezetben kiugró és az országos átlagnál gyorsabban növekvő fejlettsége miatt jelentősen hozzájárul a területi különbségek növekedéséhez hazánkban.

2. ábra A magyar régiók, megyék, kistérségek területi különbségeinek változása

Forrás: saját szerkesztés

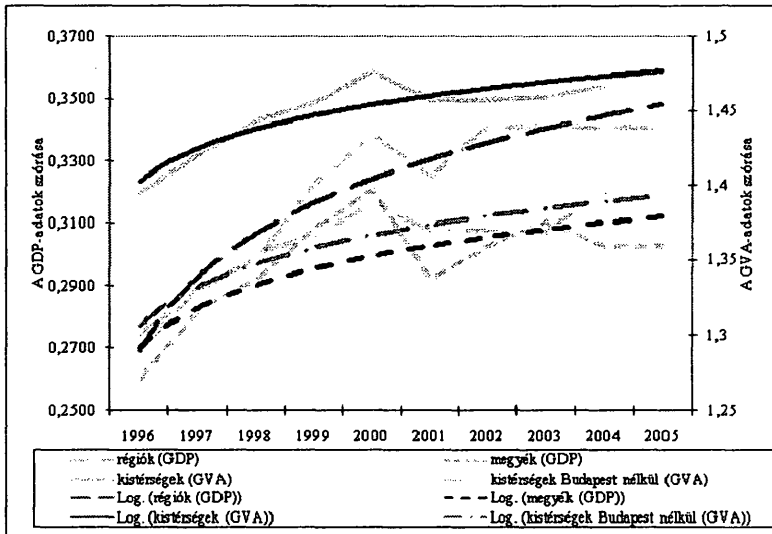
Megjegyzés: természetes alapú logaritmussal számolva

Mind a regionális és megyei GDP-adatokból számított szórások, mind pedig a kistérségi GVA-adatokból számított szórások értékei magukban rejtik egy trendvonal illesztésének lehetőségét, vagyis azt, hogy az adatpontok alakulásában szabályszerűségeket mutassunk ki. Az R^2 , mint kontrollmutató alapján megállapítható, hogy a tapasztalati adatokra mind a négy esetben megfelelően illeszkedik a *logaritmikus*

⁵ A 174 kistérséget létrehozó 2007. évi CVII. tv. az elemzés elvégzésének időpontjában még nem volt ismert.

trend. Mind a négy esetben egy fordított U-alakú függvény bal oldali szárát kaptuk (3. ábra). A kapott eredményeket összevetve a Williamson-görbével az egy főre jutó GDP-adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar területi folyamatok jelenleg még a divergens szakaszban vannak mindegyik vizsgált aggregációs szinten⁶.

3. ábra A magyar területi különbségek változásának logaritmikus trendje

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: természetes alapú logaritmussal számolva

A fentiekben a területi különbségek vizsgálata kizárólag egyetlen mutató, az egy főre jutó GDP (illetve kistérségek esetén GVA) vizsgálatára szűkölt le. Meggyőződésünk szerint a területi folyamatok jóval összetettebbek és komplexebbek annál, semmint leírhatóak legyenek egyetlen kiemelt mutatóval. A területi elemzések nemzetközi és hazai trendjei egyértelműen abba az irányba hatnak, hogy a területi folyamatokat rendszerint nem elegendő egyetlen kiemelt mutatóval mérni, megfelelően szofisztikált következtetések levonásához általában komplex mutatószámrendszerek alkalmazása szükséges (Lukovics 2007).

⁶ Igen kényelmes helyzetet eredményezne az, ha a trendextrapoláció révén azt is meg tudná határozni a statisztikai eszköztár, hogy hol az a pont, amikor a divergens szakaszból a magyar területi folyamatok az egyes aggregációs szinteken átváltak konvergens szakaszra. A trendelőrejelzés azonban ebben az esetben megtévesztő lehet, hiszen a múltbeli tapasztalati adatokra illesztett logaritmikus trendfüggvény megfelelő jövőbeni t -időpontjainak megadásával egy vízszintesbe simuló függvényt eredményez, ha $t \rightarrow \infty$. Ebből kifolyólag az átfordító pont trendextrapolációval nem adható meg.

4. A területi különbségek többváltozós elemzésének módszertani háttere

A következőkben a területi különbségek vizsgálatának egy olyan lehetőségét mutatjuk be, amely az egy főre jutó GDP-adatok vizsgálatánál jóval összetettebb, komplex mutatószám-rendszert alkalmaz, és amely a regionális versenyképesség fogalmára épül. Az elemzés minél nagyobb fokú pontossága megköveteli azt, hogy az elemzés alapjául szolgáló mutatószám-rendszerbe ne az elemző szubjektív értékítélete alapján kiválasztott indikátorok kerüljenek, hanem *törekedni kell az elemzői szubjektivitás minimalizálására*.

Lukovics Miklós és Kovács Péter (2008) egy olyan, zárt logikai rendszerre épülő módszert dolgozott ki a térségek versenyképességi elemzésének megvalósítására, melynek *matematikai-statisztikai háttere* biztosítja az elemzői szubjektivitás minimalizálását. Az alkalmazott módszer zárt logikai rendszerét biztosítja az, hogy az indikátorok kiválasztását az egységes versenyképességi definíciót kibontó modell, a piramis-modell koordinálja.

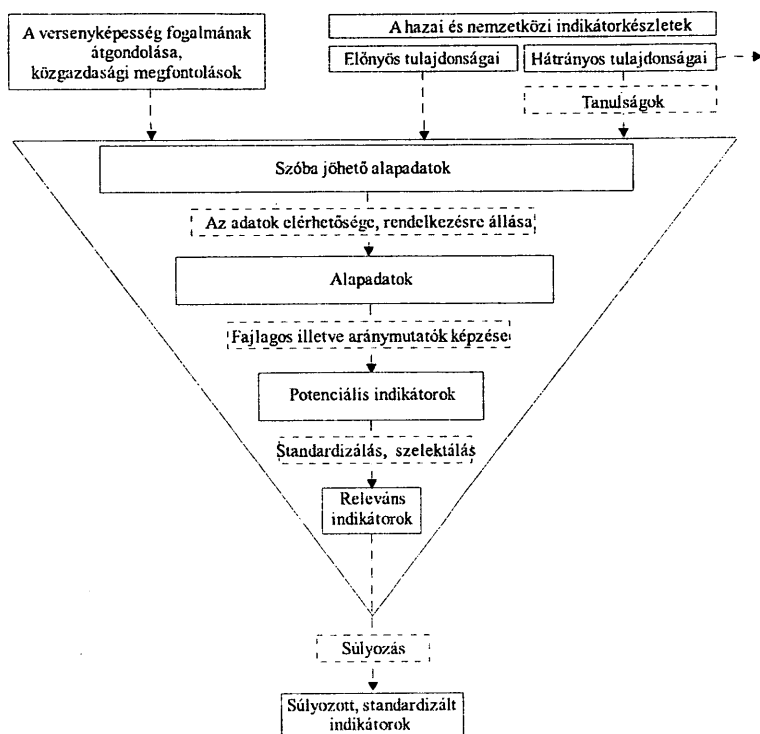
Lényeges, hogy a végső adatbázis – mely a többváltozós adatelemzési módszerek alapjául szolgál – egy *több lépcsős folyamat eredményeképpen alakult ki*. Először lépésben azon *alapadatokat* adtuk meg, amelyek a kistérségi szintű versenyképességi vizsgálat esetén egyáltalán szóba jöhetnek. Ezen adatokat a versenyképesség fogalmának mélyebb átgondolása, valamint közgazdasági megfontolások alapján határozhatjuk meg, figyelembe véve az áttekintett nemzetközi és hazai elemzések legfontosabb tapasztalatait (Lukovics 2007). Ezen nagy számú adat tényleges alapadatként való szerepeltetését korlátozza, hogy bizonyos kívánt adatok – főleg kistérségi szinten – nem állnak rendelkezésre, így a *tényleges alapadatokat* az elérhető, rendelkezésre álló alapadatok jelentik. Ezen alapadatok még nyers adatoknak tekinthetők, amelyekből egyszerű matematikai műveletekkel *potenciális indikátorokat* tudunk képezni.

A potenciális indikátorokat főkomponens analízis segítségével szelektálva juthatunk el a *tényleges, releváns indikátorokhoz*, amelyek végül az elemzés alapját képezik (Lukovics 2007). Az adatbázis a releváns indikátorok *standardizálása*, majd *súlyozása* után nyeri el végső formáját (4. ábra). Összhangban a változók szelektálásának módszerével, a súlyok meghatározásához is főkomponensanalízist használhatunk. Speciálisan a többszörös korrelációs együtthatók megadják az egyes standardizált változóknak – az egész modellt reprezentáló – főkomponensek egészével, vagyis magával a versenyképességgel vett együttmozgásának mértékét, és így az egyes változóknak a modellben betöltött súlyát is!

A szelektálás és a súlyozás sikeres lefolytatása után az egységes versenyképességi definíciót kibontó piramis-modell logikájának megfelelő szerkezetű, 78 szelektált (tehát versenyképességi szempontból valóban releváns), standardizált, súlyozott változóból álló adatbázis állt elő. A kidolgozott eljárás empirikus alkalmazásának keretén belül a 168 magyar kistérség komplex versenyképességi tipizálására is

sor került, amelynek alapján lehetőség kínálkozik a *területi különbségek komplex mutatószám-rendszerre épülő elemzésére is*.

4. ábra Az indikátorkészlet kialakításának folyamatábrája

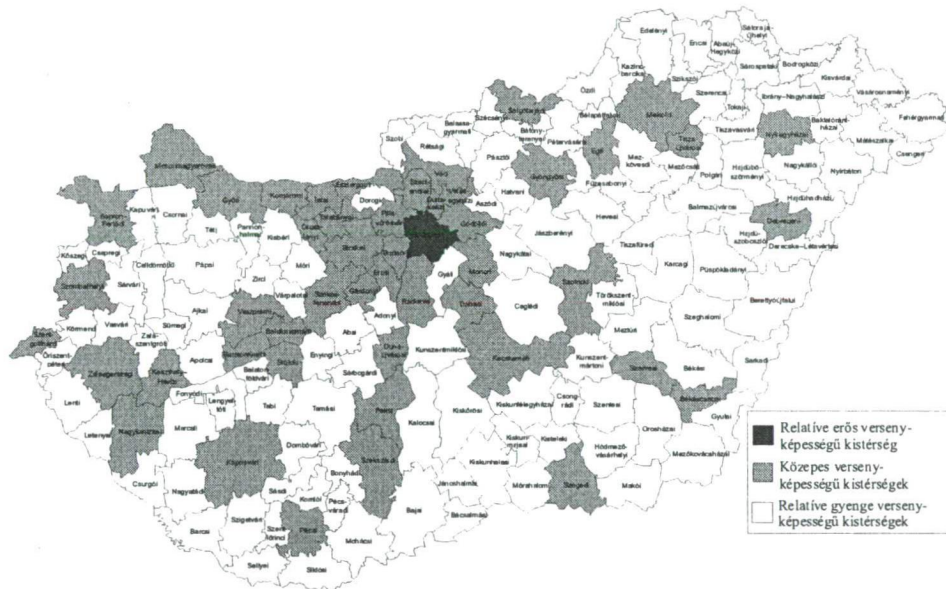

Forrás: Lukovics (2007)

Az időben változó területi folyamatok megértéséhez mindenekelőtt igen fontos megismerni a kistérségek versenyképessége alapján kirajzolódó magyar térszerkezetet. A fentebb bemutatott komplex versenyképesség-elemzési módszertant alkalmazva, a 2004-es adatok alapján lehatárolt három versenyképességi típus térbeli elhelyezkedéséről elmondható, hogy Budapest, mint az egyetlen relatíve erős versenyképességű kistérség körül a közepes versenyképességű kistérségek szignifikáns térbeli koncentrációja alakult ki. A közepes versenyképességű térségtípus további egyértelmű megjelenése a *megyeszékhelyek*, illetve a *nagyobb városok kistérségeiben* figyelhető meg. A közepes versenyképességű térségek térbeli elhelyezkedését – úgy tűnik – befolyásolja a *fő közlekedési útvonalak* nyomvonala, hiszen jelentős közepes versenyképességű térségkoncentráció figyelhető meg az autópályák mentén, valamint a Duna mentén is. A *fejlett nyugati centrumokhoz való közelség* elemzé-

sünk eredménye szerint szintén pozitívan befolyásolja egy-egy kistérség versenyképességét: a nyugati határ mentén szintén megfigyelhető a közepes versenyképességű térségek egyfajta koncentrációja, ezzel szemben a keleti határ menti területeken jellemzően *relative gyenge versenyképességű* kistérségek találhatók (5. ábra).

5. ábra Az elméleti versenyképességi típusok elhelyezkedése a térben, 2004

Forrás: Saját szerkesztés

5. A területi különbségek többváltozós vizsgálata

A versenyképességi vizsgálatra kidolgozott eljárással kapcsolatos elvárás, hogy biztosítsa az *időbeli összehasonlíthatóságot*, vagyis a szelektált mutatószámrendszerből felépülő adatbázist a publikált legfrissebb statisztikai adatokkal feltöltve *nemcsak az egyes kistérségek relatív versenyképességét, hanem annak változását, és ezen keresztül a területi különbségek változását is vizsgálni lehet*. A területi különbségek alakulásáról a magyar kistérségek komplex versenyképességi típusainak két év, 1998 és 2004 közötti változása alapján kívánok következtetéseket levonni, mégpedig a klaszteranalízis segítségével.

Jelen tanulmányban bázisévnek tehát 1998-at választottam. Hazai közgazdasági elemzéseknél gyakran szokás a Bokros-csomag utáni első évet, 1996-ot választani bázisévnek, azonban a makrogazdasági folyamatok alakulásában inkább 1998-tól érezhető az a fajta stabilitás, amelyre összehasonlítható közgazdasági elemzések

valóban alapozhatók. Az 1989-90-es rendszerváltozás kihívásai megrengették a gazdaságot: a tervgazdaságról piactudományra történő áttérés általános gazdasági visszaeséssel járt. Ezen drasztikus változások alapjaiban rengették meg a nemzetgazdaságot, így a bruttó hazai termék az 1989-es érték 81%-ára esett vissza 1993-ra, a visszaesés mélypontjára (Lukovics 2006).

A termelés 1989-es drasztikus visszaesés előtti maximális értékét a bruttó hazai termék volumene csak 1998-1999-re érte el ismét, attól kezdve a közelmúltig stabilizálódó makrogazdasági folyamatok zajlottak le Magyarországon, emiatt is 1998-at indokolt a dolgozat tárgyát képező elemzés összehasonlítási időpontjaként kezelni. Néhány olyan jellegzetességet azonban ki kell hangsúlyozni, melyek ezen próbálkozást jelentősen befolyásolják:

1. A területi GDP adatokhoz hasonlóan a kistérségi GVA adatok is kétéves csúszással állnak rendelkezésre. Az elemzés elvégzésekor, 2007 közepén a 2004. évi GVA adatok elérhetőek, így minden további, az adatbázisba kerülő adatot az elérhető legfrissebb területi GVA adatok évéből, vagyis jelenleg 2004-ből veszünk.
2. A 244/2003-as kormányrendelet 168 kistérséget definiált Magyarországon⁷, szemben az előtte – így 1998-ban is – létező 150 kistérséggel. Mindez megnehezíti a kistérségi szinten közölt adatok összehasonlítását, azonban a települési szintű adatokat az új kistérségi besorolás szerint aggregálva elő tudjuk állítani az új struktúra szerinti kistérségi adatokat korábbi évekre is.
3. Az adatbázis igen nagyszámú fajlagos adata miatt lényeges, hogy a népességre vonatkozó adatok 1998 és 1999 között jelentős változást mutatnak. Ennek oka a becslött, továbbvezetett népességi adatok újraszámítása.
4. A KSH létszámkategória szerinti vállalkozás nyilvántartása 1998 és 2000 között jelentősen megváltozott.
5. A munkanélküliségi ráta számítása 1998-tól követi az ILO ajánlásokat, előtte csak a Munkaügyi Központok adatait tette közzé a KSH.
6. Bizonyos indikátorok (pl. ISDN-vonalak száma, EVA-adatok) 1998-ra vonatkozóan nem elérhetőek. Ilyen esetekben az adatbázist az 1998-hoz lehető legközelebbi időpontra vonatkozó adatokkal töltöttem fel.
7. A 2004-es modellben helyet kapó 2001-es népszámlálási adatokat az 1998-as modellben az 1990-es népszámlálás adatai helyettesítik.

Ahhoz, hogy a területi különbségek alakulásáról a magyar kistérségek komplex versenyképességi típusainak két év, 1998 és 2004 közötti változása alapján következtetéseket lehessen levonni, első lépésként a kistérségek tipizálását kell megvalósítani mindkét évben külön-külön. A 168 magyar kistérséget a piramis-modellre

⁷ A kézirat lezárásának időpontjában a 2007. évi CVII. tv. által definiált 174 kistérségre még nem állnak rendelkezésre adatok.

épülő 78 szelektált, súlyozott változó alapján a K-means klaszterezési eljárás segítségével⁸ mind az 1998-as, mind pedig a 2004-es adatok alapján *három-három klaszterbe rendeztem*. Mind az 1998-as, mind a 2004-es adatok alapján kevesebb, mint 10 iterációs lépés elegendő volt a stabil szerkezet kialakításához, így a térségek egy-egy klaszterbe tartozása versenyképességük szerint egyértelműnek tekinthető.

Az 1998-as adatok alapján az egyes klaszterekbe tartozó *objektumok száma ugyan pontosan megegyezik* a 2004. évi adatok alapján keletkezett klaszterelemszámokkal, azonban mind a *klaszterek egymástól való távolsága, mind a klasztertagságok mutatnak bizonyos eltérést*.

Amennyiben megvizsgáljuk a klaszterközéppontok közötti euklideszi távolság alakulását az egyes időpontokban, úgy a területi egyenlőtlenségek vizsgálatának újszerű megközelítéséhez jutunk. Amennyiben az egyes klaszterközéppontok közötti távolság egyik időpontról a másikra nőtt, úgy az egyes térségtípusok relatív versenyképessége távolodott egymástól, ami ekvivalens azzal, hogy a területi különbségek növekedtek a vizsgált időpontok között, és fordítva.

Az elvégzett elemzés során a végső klaszterközéppontok közötti euklideszi távolság alapján ki kell emelni, hogy *1998-ban a három klaszter közelebb helyezkedett el egymáshoz, mint 2004-ben*. 1998-ról 2004-re a relatíve gyenge versenyképességű és a közepes versenyképességű klaszter közötti távolság nem változott szignifikánsan, viszont a közepes versenyképességű és relatíve erős versenyképességű, valamint a relatíve gyenge versenyképességű és relatíve erős versenyképességű kistérségek klaszterei között szignifikánsan nőtt az euklideszi távolság, mely megállapítás *a területi különbségek növekedésének egyfajta alátámasztása*. Ezen felismerés nem csak a területi különbségek növekedését mutatja, hanem azt is, hogy a relatíve erős versenyképességű klaszter, vagyis *Budapest a másik két klasztert alkotó kistérségek-nél jóval dinamikusabban fejlődött* a vizsgált két időpont között (1. táblázat).

1. táblázat A végső klaszterközéppontok közötti euklideszi távolság 1998-as és 2004-es értéke

Klaszter	Relatíve gyenge versenyképességű	Közepes versenyképességű	Relatíve erős versenyképességű
Relatíve gyenge versenyképességű		8,67 (8,51)	34,97 (40,77)
Közepes versenyképességű	8,67 (8,51)		29,00 (35,11)
Relatíve erős versenyképességű	34,97 (40,77)	29,00 (35,11)	

Forrás: Saját szerkesztés

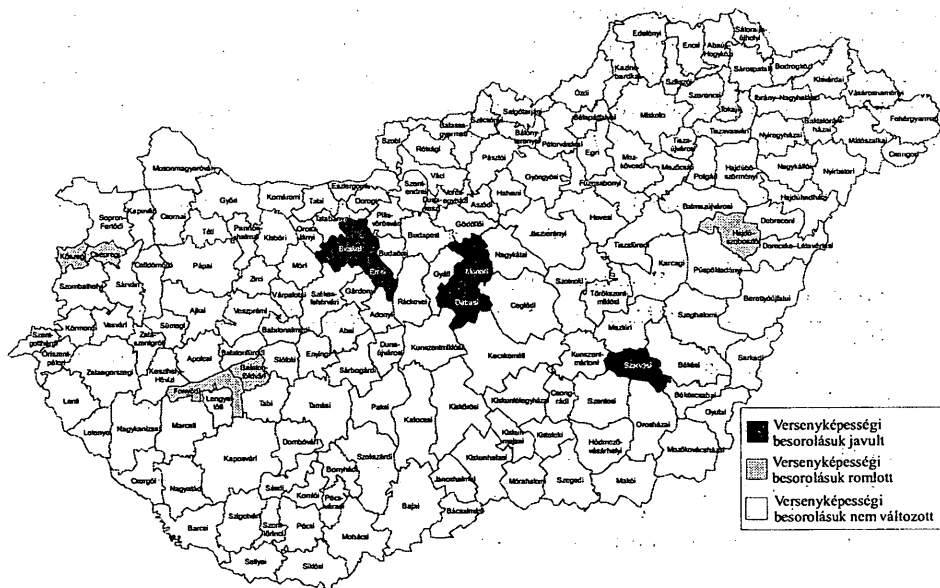
Megjegyzés: A táblázatban zárójelben a 2004-es értékek olvashatóak.

⁸ Az elemzések futtatásához az SPSS 13.0-ás verzióját használtuk.

Az egyes kistérségek klasztertagságáról, valamint az egyes klaszterekbe tartozó kistérségek térbeli elhelyezkedéséről elmondható, hogy az 1998-as és a 2004-es eredmények között nincs szignifikáns különbség. A közepes versenyképességű kistérségek – akárcsak 2004-ben – gyűrűszerűen körülölelik az egyetlen relatíve erős versenyképességű magyar kistérséget, a főváros kistérségét, továbbá domináns térszervező erőként jelennek meg az autópályák és a fejlett nyugati centrumokhoz való közelség. A relatíve gyenge versenyképességű kistérségek döntően az ország keleti részén koncentrálódnak. A budapesti agglomerációs gyűrűt nem számítva mindössze 12 közepes versenyképességű kistérség található a Dunától keletre, míg ez a szám – szintén az agglomerációs gyűrű nélkül – a Dunától nyugatra 28. Az 1998-as adatok alapján a Balaton dominanciája jobban kirajzolódik, a 2004. évi adatokhoz képest több közepes versenyképességű kistérség koncentrálódik a tó körül.

1998-ról 2004-re mindössze tíz olyan kistérség található, amelynek az 1998-as állapothoz képest 2004-re változott a komplex versenyképesség szerinti besorolása. Kiemeljük, hogy vélhetően több kistérségnek is változott a versenyképessége, azonban ezen változás kizárólag ezen tíz kistérség esetében járt együtt klasztertagság megváltozásával is (6. ábra).

6. ábra A kistérségek versenyképességi klaszter szerinti hovatartozásának változása (1998-2004)

Forrás: Saját szerkesztés

A tíz kistérség közül öt (Bicskei, Dabasi, Ercsi, Monori, Szarvasi) javított versenyképességi besorolásán, öt (Balatonföldvári, Csepregi, Fonyódi, Hajdúszoboszlói, Kőszegi) pedig rontott. A versenyképességi típusok térbeli átrendeződésénél figyelemre méltó a tágabb budapesti agglomeráció versenyképességi pozíciójának növekedése.

6. Összegzés

Jelen tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy bemutassunk egy olyan *lehetséges módszert a területi különbségek vizsgálatára*, amely a regionális versenyképesség fogalmára építve a rendszeren belül objektív módon szelektált és súlyozott indikátorokból álló mutatószám-rendszerre támaszkodva vizsgálja a területi folyamatokat. *A módszer lényege* az adatbázis több lépcsőben történő előállítási folyamatán túlmenően az, hogy a területi különbségek alakulását – a leggyakrabban alkalmazott módszertől eltérően – nem az egy főre jutó GDP szórása alapján, hanem a többváltozós adatelemzési eljárás outputjaként előálló *klaszterközéppontok közötti euklideszi távolság változása alapján* vizsgálja.

Mindkét módszer, vagyis az egyváltozós szórásvizsgálat, valamint a többváltozós elemzés alapján megállapítást nyert, hogy napjainkban *kistérségi szinten regionális divergencia figyelhető meg Magyarországon*. A relatíve erős versenyképességű kistérségek versenyképessége tovább nő, ezzel szemben a relatíve gyenge versenyképességű kistérségek leszakadnak. Megállapítható továbbá, hogy a „konvergencia” régiók kistérségeinek versenyképessége igen heterogén: ezen térségek versenyképességi motorjai a megyeszékhelyek, megyei jogú városok kistérségei, míg a többi, jórészt rurális kistérség versenyképessége igen gyenge, ráadásul romló tendenciát mutat.

Ezen megállapítások mindenképpen szükségessé teszik jelen kutatás folytatásaként annak vizsgálatát, hogy a területi különbségek növekedésének hatására a relatíve gyenge versenyképességű kistérségek versenyképességi potenciálja nem ürül-e ki olyan mértékben, hogy az a későbbi felzárkózást meggátolja.

Mindenképpen szükséges ezen kistérségekben *a versenyképesség javítását szolgáló tényezők felmérése*, amire lehetőséget nyújt a regionális versenyképesség piramis-modelljére épülő, szelektált, súlyozott indikátorkészlet alaptényezőket és sikerességi faktorokat leképező része. A versenyképesség javítását (közvetlenül vagy közvetve) szimbolizáló mutatók felhasználásával elvégezhető versenyképességi vizsgálatokból ugyanis megállapítható, hogy a relatíve gyenge komplex versenyképességű kistérségeknek csak a megvalósult versenyképessége, vagy a jövőbeni felzárkózási potenciálja is gyenge-e.

Amennyiben azt a választ kapjuk, hogy a relatíve gyenge versenyképességű kistérségekben a versenyképesség javításának lehetőségei is gyengék, akkor valós a veszélye annak, hogy ezen kistérségek *gazdasági értelemben „kiürülnek”*. Ebben az

esetben a leszakadó kistérségekben rövid és közép távon nem a felzárkózás lehet reális cél, hanem a további leszakadás megállítása.

Felhasznált irodalom

- Davies, S. – Hallett, M. 2002: *Interactions between National and Regional Development*. Hamburg Institute of Regional Economics, Hamburg.
- EC 1987: Single European Act. *Official Journal*, L 169, Luxembourg.
- EC 1992: Treaty on European Union. *Official Journal*, C 191, Luxembourg.
- EC 1997: Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts. *Official Journal*, C 340, Luxembourg.
- EC 1999: *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. European Commission, Brussels.
- EC 2004: *A new partnership for cohesion - Third Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
- EC 2006: *The Growth and Jobs Strategy and the Reform of European cohesion policy. Fourth progress report on cohesion*. European Commission, Brussels.
- Enyedi Gy. 2000: Globalizáció és magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 1, 1-10. o.
- Eurostat 2004: *Eurostat Structural Indicators*. Statistical Office of the European Communities, Luxembourg.
- Fenyővári Zs. – Lukovics M. 2008: A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 2, 1-20. o.
- Kiss J. P. – Németh N. 2006: *Fejlettség és egyenlőtlenségek: Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete*. MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest.
- Lengyel I. 2003: *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lukovics M. 2006: Az építőipar helyzete és az építési piac térbelisége. In Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.): *Kihívások és válaszok: a magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban*. Novadat, Győr, 15-47. o.
- Lukovics M. 2007: A lokális térségek versenyképességének elemzése. *Doktori értekezés*. Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, Szeged.
- Lukovics M. – Kovács P. 2008: Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika*, 3, 245-263. o.
- Nemes Nagy J. 2005: Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In Dövényi Z. – Schweizer F. (szerk.): *A földrajz dimenziói*. MTA FKI, Budapest, 141-158. o.

- Rechnitzer J. 1998: A helyi önkormányzatok felkészülése az Európai Unió regionális politikájának fogadására. In Csefkó F. (szerk.): *EU-integráció – önkormányzatok I.* ÖSZT-ICMA-USAID, Budapest, 180-196. o.
- Rechnitzer J. 2000: Területi politika az EU csatlakozás előtt. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség.* JATEPress, Szeged, 13-24. o.
- Sala-i-Martin, X. 1996: Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence. *European Economic Review*, 6, 1325-1352. o.
- Szörfi, B. 2006: *Regional inequalities in the European Union: Testing the Williamson-curve hypothesis with different methods in presence of serial correlation.* Central European University, Economic Development, Budapest.